

KU KONCEPCII MOŽNÝCH SVETOV VO WITTGENSTEINOVOM TRAKTÁTE

Martin SCHMIDT*

ON THE CONCEPTION OF POSSIBLE WORLDS IN WITTGENSTEIN'S
TRACTATUS

Wittgenstein's *Tractatus Logico-Philosophicus* can be regarded as the first attempt to use the concept of possible world in the analysis of language. Since Wittgenstein does not use the expression *possible world*, the author of this paper draws attention to those parts of *Tractatus* that presuppose such concept. Then the author concentrates on the relation of Wittgenstein's conception of possible world to the metaphysics of *Tractatus*. For Wittgenstein, the possible world is any combination of state of affairs. On the other hand, some combinations of states of affairs are by the metaphysics of *Tractatus* excluded as illogical. The same is true of all possible distributions of attributes to ordered sets of objects that constitute states of affairs. It seems that Wittgenstein did not recognize these difficulties.

ÚVOD

S pojmom možného sveta sa vo filozofii po prvýkrát stretávame v tvorbe G. W. Leibniza. Do centra záujmu filozofov, no najmä logikov sa dostal v päťdesiatych až šesťdesiatych rokoch v súvislosti s rozvojom neklasických logík, predovšetkým modálnej logiky a intenzionálnej sémantiky. A práve prvotný impulz spojiť koncepciu možných svetov so sémantikou nachádzame vo Wittgensteinovom *Tractatus Logico-Philosophicus* (ďalej len "Traktát"). Lenže tento prvotný impulz je v Traktáte iba jednou z mnohých originálnych myšlienok, ktoré však Wittgenstein dostatočne nerozpracoval. To urobil až neskôr Carnap, inšpirovaný práve Traktátom. Wittgenstein sa v Traktáte nikde nepokúša o formalizáciu logického systému založeného na koncepcii možných svetov, ba dokonca v Traktáte nenájdeme ani termín "možný svet". S termínom "možný svet" korešponduje v Traktáte výraz "mysliteľný svet" (2.022)¹. Mojou úlohou bude spresniť Wittgensteinovo chápanie tohto pojmu a poukázať na problémy, ktoré sa objavia pri pokuse zladiť koncepciu možných svetov s ontológiou Traktátu.

1. SVET

V Traktáte, v časti 2.04, Wittgenstein definuje svet ako súhrn existujúcich stavov vecí (die Gesamtheit der bestehender Sachverhalte). V jazyku môžeme o stavoch vecí vypovedať pomocou elementárnych, atomárnych výrokov (4.21)². Individuové mená, ktoré sú zložkami elementárnych výrokov, sú podľa Wittgensteina menami večných a jednoduchých predmetov, objektov (2.021, 3.203, 3.21). Preto napríklad výrok "Jozef je vyšší ako Peter" má len zdanlivo formu elementárneho výroku. Tento výrok nie je obrazom stavu vecí, lebo žiadny človek s menom "Peter" alebo "Jozef" nie je večné a jednoduché individuum. Z toho ďalej vyplýva aj to, že do rozsahu atribútu "byť vyšší ako" nemôžu patriť usporiadané dvojice predmetov vo Wittgensteinovom zmysle. O povahe atribútov sa však Wittgenstein v Traktáte nikde explicitne nevyjadruje. V tejto súvislosti je dôležitá časť 3.21, v ktorej Wittgenstein konštatuje, že "konfigurácii jednoduchých znakov³ vo výrokovom znaku zodpovedá konfigurácia objektov v stave vecí".⁴ To znamená, že stavy vecí sú utvorené z predmetov, medzi ktorými sú určité vzťahy. Preto o stavoch vecí vo Wittgensteinovom zmysle môžeme vypovedať len pomocou tých elementárnych výrokov, v ktorých hovoríme o vzťahoch medzi predmetmi, a nie o vlastnostiach predmetov. O vlastnostiach by sme mohli vypovedať len pod podmienkou, ak by sme aj vlastnosti považovali za predmety vo Wittgensteinovom zmysle. Túto alternatívu ponechám zatiaľ otvorenú a vrátim sa k nej opäť v tretej časti. Wittgenstein hovorí o predmetoch dogmaticky ako o veciach, ktoré musia nevyhnutne, logicky existovať (2.021-2.0212, 4.2211), avšak v Traktáte nenájdeme príklad zmysluplného elementárneho výroku. Wittgenstein neuvádza príklad ani jedného predmetu alebo atribútu. V kompetencii logika totiž nie je rozhodovať, ktorý fakt tvoria jednoduché predmety, a skúmať povahu atribútov. To je predmetom empirického výskumu.⁵ Preto sa môžeme skutočne len dohadovať, čo si Wittgenstein pod výrazom "konfigurácia predmetov" predstavoval. Môžeme sa len domýšľať, či Wittgensteinove predmety chápať ako jednotliviny alebo aj ako univerzálne, či považovať vzťahy medzi Wittgensteinovými predmetmi za vzťahy podobné tým, ktoré existujú medzi subatomárnymi časticami atď. Ak by si však čitateľ Traktátu predsa len chcel pod výrazom "konfigurácia predmetov" niečo predstaviť, navrhujem dve možnosti. O konfigurácii predmetov by sme mohli uvažovať ako o kryštalickej mriežke, ktorú vytvárajú predmety a interaktívne vzťahy medzi nimi. Pri takejto fyzikalistickej interpretácii by sme sa mohli odvolať na vplyv Hertzovej mechaniky na raného Wittgensteina (4.04, 6.361). Druhá možnosť by mohla byť taká, že konfigurácie predmetov vytvárajú ich priestorové vzťahy, a to najmä vzdialenosť predmetov a ich

vzájomná poloha. Takáto interpretácia má svoju oporu vo Wittgensteinovom chápaní jazyka ako modelu reality, pričom Wittgenstein spomína príhodu, ktorá ho k tejto myšlienke inšpirovala ([2], 13, 77). Išlo o rekonštrukciu autonehody pomocou modelu, pri ktorej boli dôležité práve priestorové vzdialenosti a vzájomná poloha jednotlivých predmetov.

Teraz sa pokúsím o spresnenie Wittgensteinovho chápania pojmu sveta v časti 2.04. Majme univerzum U a množinu základných atribútov M . Univerzum U tvoria dva predmety a, b a množinu M dva základné dvojargumentové atribúty R, S . Svet podľa Wittgensteina nie je súhrnom predmetov, ale stavov vecí (1.1, 2), t.j. súhrnom konfigurácií predmetov (2.01). V našom prípade je súhrn predmetov totožný s univerzom U . Na to, aby sme pomocou indivíduí univerza U a atribútov z množiny M utvorili stavy vecí, musíme atribúty z množiny M rozložiť na ľubovoľné usporiadané dvojice indivíduí univerza U . Ak odhliadneme od povahy atribútov a budeme uvažovať o kombinatorických možnostiach rozloženia základných atribútov R, S na všetky ľubovoľné usporiadané dvojice indivíduí a, b , potom môžeme utvoriť osem stavov vecí, a to: $R(a,a), R(a,b), R(b,a), R(b,b), S(a,a), S(a,b), S(b,a)$ a $S(b,b)$.

Teraz však predpokladajme, že atribúty z množiny M rozložíme na ľubovoľné usporiadané dvojice indivíduí univerza U tak, že do rozsahov atribútov R, S budú patriť len usporiadané dvojice indivíduí $\langle a,a \rangle$ a $\langle b,a \rangle$. Takto utvoríme štyri stavy vecí, a to $R(a,a), R(b,a), S(a,a)$ a $S(b,a)$. Súhrn týchto štyroch stavov vecí predstavuje svet vo Wittgensteinovom zmysle, tak ako o ňom hovorí v časti 2.04.

2. MOŽNÉ SVETY

Lenže okrem sveta utvoreného zo stavov vecí $R(a,a), R(b,a), S(a,a)$ a $S(b,a)$ si dokážeme nad univerzom U predstaviť aj iný svet, resp. inú distribúciu základných atribútov R, S na ľubovoľné usporiadané dvojice indivíduí a, b . Nie je problémom vypočítať, aký je počet všetkých možných distribúcií základných atribútov R, S na ľubovoľné usporiadané dvojice indivíduí a, b . Keďže pomocou indivíduí univerza U a atribútov z množiny M dokážeme utvoriť osem stavov vecí, ktoré buď existujú (1), alebo neexistujú (0)⁶, existuje 2^8 (256) možností distribúcie základných atribútov R, S na ľubovoľné usporiadané dvojice indivíduí a, b . Túto situáciu môžeme graficky znázorniť takto:

	<u>R(a,a)</u>	<u>R(a,b)</u>	<u>R(b,a)</u>	<u>R(b,b)</u>	<u>S(a,a)</u>	<u>S(a,b)</u>	<u>S(b,a)</u>	<u>S(b,b)</u>
W_1	0	0	0	0	0	0	0	0
W_2	0	0	0	0	0	0	0	1
W_3	0	0	0	0	0	0	1	0
W_{256}	1	1	1	1	1	1	1	1

Každá z týchto 256 možností distribúcie základných atribútov je jedným z možných svetov. Preto ak vieme, koľko stavov vecí dokážeme vytvoriť pomocou individuí daného univerza a množiny základných atribútov, vieme kombinatoricky vypočítať aj to, koľko možných, mysliteľných svetov nad daným univerzom existuje. Práve o tom hovorí Wittgenstein v časti 4.27, kde konštatuje, že vzhľadom na existenciu n stavov vecí je možných 2^n ich vzájomných kombinácií. V 4.27 Wittgenstein jednoznačne formuluje metódu, ako konštruovať možné svety. K takejto interpretácii 4.27 sa prikláňa aj M. Black ([1], 215). Časť 4.27 nie je v Traktáte izolovaná. Je pokračovaním častí 2.022 a 3.03. Preto môžeme konštatovať, že Wittgenstein pracuje v Traktáte s pojmom možného sveta, a to aj napriek absencii samého termínu. Avšak Wittgensteinova koncepcia možných svetov nie je bezproblémová, a to najmä pri pokuse o jej zladenie s ontológiou Traktátu.

3. MOŽNÉ SVETY A ONTOLÓGIA

Pri pokuse o zladenie Wittgensteinovej koncepcie možných svetov s ontológiou Traktátu neunikneme dvom problémom. (1) Skutočne platí, tak ako to vyplýva z 4.27, že akýkoľvek kombinatoricky možný spôsob distribúcie atribútov na ľubovoľné usporiadané n -tice individuí daného univerza, teda akýkoľvek kombinatoricky možný svet, je v súlade s ontológiou Traktátu? Je každý kombinatoricky možný svet zároveň aj logicky možný?⁷ (2) Sú všetky kombinatoricky možné stavy vecí stavmi vecí vo Wittgensteinovom zmysle? Začnem druhou otázkou. Opäť sa vrátim k univerzu U . Kombinatoricky dokážeme pomocou atribútov z množiny M a individuí univerza U vytvoriť osem stavov vecí. Aké stavy vecí však zobrazujú výroky $R(a,a)$, $R(b,b)$, $S(a,a)$ a $S(b,b)$? Tieto výroky hovoria o vzťahoch, ktoré majú

individú a, b k sebe samým. To však nemôžu byť konfigurácie dvoch predmetov. Mohli by byť iba v tom prípade, ak by sme aj vzťahy považovali za predmety vo Wittgensteinovom zmysle. Takúto možnosť však Traktát nepripúšťa. Všimnime si časť 4.24, v ktorej Wittgenstein hovorí o výrokoch formy " $f(x)$ " a " $\varphi(x,y)$ " : "Elementárny výrok píšem ako funkciu mien vo forme $f(x)$ a $\varphi(x,y)$ atď.", pričom z časti 4.1272 vyplýva, že v daných výrokových formách môžeme mená predmetov dosadzovať len a len na miesta premenných "x" a "y", a nie "f" a " φ ". Z tohto dôvodu nemôžeme atribúty zaradiť do tej istej kategórie ako predmety. Týmto odpovedám aj na otázku z prvej časti, či môžu byť stavy vecí vo Wittgensteinovom zmysle konfigurácie predmetov s ich vlastnosťami. Samozrejme, nie.

Potom však výroky $R(a,a)$, $R(b,b)$, $S(a,a)$ a $S(b,b)$ nezobrazujú stavy vecí, a preto atribúty z množiny M môžeme rozkladať len na usporiadané dvojice individuí $\langle a,b \rangle$ a $\langle b,a \rangle$. Takto utvoríme len štyri stavy vecí, ktoré zobrazujú nasledujúce výroky: $R(a,b)$, $R(b,a)$, $S(a,b)$ a $S(b,a)$. Potom sa počet možných svetov, počet možností distribúcie základných atribútov R, S na usporiadané dvojice individuí a, b, zmenší z pôvodných 256 na 16 (2^4). Preto musím na druhú otázku, či sú všetky kombinatoricky možné stavy vecí stavmi vecí vo Wittgensteinovom zmysle, odpovedať jednoznačne nie. Dôvod je zrejmy: nie všetky kombinatoricky možné stavy vecí sú aj logicky možnými.⁸

Teraz sa vrátim k prvej otázke, či sú všetky kombinatoricky možné svety zároveň aj logicky možné. Wittgenstein v časti 4.27 stotožnil logickú možnosť s kombinatorickou. Ak vieme, koľko možných stavov vecí utvoríme po rozložení základných atribútov na usporiadané n -tice individuí daného univerza, potom dokážeme podľa 4.27 a priori kombinatoricky vypočítať, koľko možných svetov nad týmto univerzom existuje. Vrátim sa k univerzu U a k množine základných atribútov, k množine M. Ako som už konštatoval, keďže výroky $R(a,b)$, $R(b,a)$, $S(a,b)$ a $S(b,a)$ nezobrazujú stavy vecí vo Wittgensteinovom zmysle, potom nad univerzom U existuje 16 možných svetov. Sú to svety W_1 až W_{16} :

	<u>R(a,b)</u>	<u>R(b,a)</u>	<u>S(a,b)</u>	<u>S(b,a)</u>
W_1	0	0	0	0
W_2	0	0	0	1

W_{15}	1	1	1	0
W_{16}	1	1	1	1

Všimnime si však kombinatoricky možný svet W_1 . Vo svete W_1 sa základné atribúty R, S nerozložia ani na jednu usporiadanú dvojicu individuí a, b. To je však v rozpore s ontológiou Traktátu, a to z dvoch dôvodov. (1) Svet je súhrnom existujúcich stavov vecí, a nie predmetov (1.1, 2, 2.01). Vo svete W_1 však neexistuje ani jeden stav vecí. (2) V tomto svete nie sú individúá a, b súčasťou žiadneho stavu vecí, čo je v rozpore s časťou 2.012, kde sa existencia izolovaných predmetov vylučuje. Kombinatoricky možný svet W_1 nie je vzhľadom na ontológiu Traktátu logicky možný. Ak pri konštruovaní možných svetov postupujeme podľa 4.27, dostaneme sa do rozporu s ontológiou Traktátu. Je možné, že Wittgenstein túto protirečivosť prehliadol? Pri odpovedi na túto otázku sa otvárajú viaceré možnosti. Môžeme predpokladať, že Wittgenstein metódu navrhnutú v 4.27 vôbec nepovažoval za metódu konštrukcie možných svetov. To je však málo pravdepodobné. Naznačuje to posledný výrok v 4.27 ("Môžu jestvovať všetky kombinácie stavov vecí, iné kombinácie jestvovať nemôžu."). Čo iné si však môžeme predstaviť pod výrazom "kombinácie stavov vecí", ak nie svet v zmysle 2.06. Ak navyše Wittgenstein v súvislosti s kombináciami stavov vecí hovorí o ich možnej existencii, môžeme s istotou konštatovať, že v 4.27 hovorí o mysliteľných (2.022), možných svetoch.

Najlepším riešením tohto problému je kombinatoricky možný svet W_1 nepovažovať za svet vo Wittgensteinovom zmysle. Avšak takéto riešenie, keď jednoducho niektoré kombinatorické možnosti "škrtneme", je v rozpore so 4.27.

ZÁVER

Dôvod, prečo Wittgenstein pri konštruovaní možných svetov uvažuje na úrovni kombinatorických možností bude pravdepodobne ten, aby potvrdil tézu o vzájomnej nezávislosti stavov vecí (1.21, 2.061, 2.062). Práve pri

kombinatorickom spôsobe konštruovania možných svetov predpokladáme, že medzi predmetmi, atribútmi a medzi predmetmi a atribútmi navzájom neexistuje žiadna forma závislosti. Preto aj stavy vecí musia byť nevyhnutne navzájom nezávislé. V prípade kombinatoricky možných svetov sa Wittgenstein dostáva do rozporu s ontológiou Traktátu, ktorá niektoré z kombinatoricky možných svetov nepovažuje za logicky možné.

Na základe častí 2.022 a 4.27 môžeme usúdiť, že Wittgenstein považoval koncepciu možných svetov za koncepciu patriacu do ontológie. Lenže práve prepojenie koncepcie možných svetov s ontológiou Traktátu je problematické. Avšak v časti 4.26, ktorá predchádza časti 4.27 a v časti 4.28, ktorá nasleduje hneď po nej, Wittgenstein hovorí o pravdivosti atomárnych výrokov. Počtu možných kombinácií stavov vecí, počtu možných svetov, korešponduje počet možností pravdivosti a nepravdivosti atomárnych výrokov. Veď jednotky a nuly v grafickom zobrazení možných svetov nad univerzom U v tretej časti predstavujú pravdivostné hodnoty atomárnych výrokov $R(a,b)$, $R(b,a)$, $S(a,b)$ a $S(b,a)$. Preto koncepcia možných svetov nesúvisí len s ontológiou, ale aj so sémantikou. Myslím si, že napríklad časti 2.22, 2.221 a 2.222, v ktorých sa hovorí o zmysle a pravdivosti výrokov, môžeme adekvátne interpretovať len pomocou koncepcie možných svetov. Preto by bolo vhodnejšie považovať Wittgensteinovu koncepciu možných svetov za sémantickú koncepciu, a nie za ontologickú. To napokon potvrdil aj neskorší vývin sémantiky, ako som už spomenul v úvode v súvislosti s Carnapom.

*Katedra filozofie FHV UMB
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: schmidtma@pobox.sk*

POZNÁMKY

* Ďakujem P. Cmorejovi za neoceniteľnú pomoc pri písaní tejto state.

¹ Pri citovaní z Traktátu uvediem len číslo časti, v ktorej sa daný výrok nachádza, nebudem zbytočne odkazovať aj na stranu. Napíšem napríklad (2.01), a nie ([3], 31). Pokiaľ ide o termín "možný svet", jeho jediný výskyt v tvorbe raného Wittgensteina je v denníkovom zápise zo septembra roku 1916 ([5], 83)

² Wittgensteinovo tvrdenie v časti 4.21 nie je celkom presné. Pomocou elementárnych, atomárnych výrokov vypovedáme buď o vlastnostiach predmetov (výroky formy $P(a)$), alebo o vzťahoch medzi predmetmi (výroky formy napr. $R(a,b)$). Wittgenstein by súhlasil, že výroky formy $P(a)$ sú atomárne, nesúhlasil by však s tým, že zobrazujú stavy vecí v jeho zmysle. Stavy vecí môžu zobrazovať len tie atomárne výroky, v ktorých vypovedáme o vzťahoch medzi predmetmi. Tieto tvrdenia objasním v tretej časti.

³ Pod výrazom "jednoduchý znak" Wittgenstein rozumie meno jednoduchého predmetu. Pozri časti 3.202 a 3.203.

⁴ Táto myšlienka sa objavuje aj v 4.0311. V týchto výrokoch je formulovaná Wittgensteinova obrazová teória jazyka: jazyk ako obraz sveta.

⁵ Na otázku N. Malcoma, čo si pod jednoduchým predmetom predstavoval, Wittgenstein odpovedal, že je logik a nemá za úlohu hovoriť o tom, či ten alebo onen predmet je jednoduchý alebo komplexný, pretože to je čisto empirická záležitosť. ([2], 94).

⁶ Existenciu stavu vecí Wittgenstein v časti 2.06 nazýva pozitívny fakt a neexistenciu stavu vecí negatívny fakt.

⁷ Pri kombinatorickom spôsobe konštruovania možných svetov odhliadame od povahy atribútov pri ich rozložení na indivíduá daného univerza. Rovnako odhliadame aj od vlastností samých indivíduí. To o logicky možných svetoch neplatí.

⁸ To isté, čo bolo v predchádzajúcej poznámke povedané o vzťahu kombinatoricky možných svetov k logicky možným, platí aj o vzťahu kombinatoricky možných stavov vecí k logicky možným stavom vecí. Pri logicky možných stavoch vecí uvažujeme aj o povahe atribútov, predmetov, a teda zohľadňujeme aj ontológiu daného univerza. Pri kombinatoricky možných stavoch vecí od týchto skutočností odhliadame.

LITERATÚRA

- [1] BLACK, M. (1966): *A Companion to Wittgenstein's Tractatus*. Cornell University Press New York.
- [2] MALCOM, N. (1993): *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*. Archa, Bratislava.
- [3] WITTGENSTEIN, L. (1933): *Tractatus Logico-Philosophicus*. Kegan Paul, London.
- [4] WITTGENSTEIN, L. (1968): *Tractatus Logico-Philosophicus*. (výber) In: *Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava.
- [5] WITTGENSTEIN, L. (1979): *Notebooks 1914-1916*. Basil Blackwell, Oxford.
- [6] WITTGENSTEIN, L. (1993): *Tractatus Logico-philosophicus*. OIKOYMENH, Praha.